

HEILAUF ZSUZSANNA

Helytörténeti séták a XVIII. kerületben

1957-ben Tekes Sándorné helytörténész¹ és Tomory Lajos, a helytörténeti gyűjtemény alapítója térképekkel kiegészített képes albumot állított össze a kerületi tanács oktatási osztályának megbízásából. Ez nemcsak a kerület fontosabb épületeit, hanem a település vázlatos történetét is bemutatta. Az album a kerületi általános iskolák számára készült, de az '57-es fotósorozat ma is fontos forrása a helytörténeti kutatásnak. Nemcsak az összes középület (a rendőrségen, a laktanyákon és a párházakon kívül), hanem a nagyobb gyárak, üzemek, közlekedési csomópontok is szerepelnek benne, még hozzá jó minőségű fotókon. Az album mellé Tekes Sándorné helytörténeti sétát, sőt gyűjtőmunkát is ajánló történeti összefoglalót készített. Ezek segítségével már ekkor felfedező útra indulhattak az általános iskolai osztályok.

Az elmúlt évtizedekben a gyűjtemény munkatársai és a kerületi helytörténészek számos buszos és gyalogos sétát vezettek, bemutatva a XVIII. kerület legfontosabb köz- és magánépületeit, az egyes telepek érdekességeit, köztereit, híres lőrinciek, imreiek egykori lakóhelyét. Minderre nagy szükség van, mert így fiatalok és idősebbek egyaránt – a tematikus erdei tanösvényekhez hasonlóan – olyan átfogó tudáshoz juthatnak a séták során, mely átláthatóbbá teszi a város szerkezetét, növeli a kötődést Pestszentlőrinchez és Pestszentimréhez. A résztvevők számára megelevenedhet településünk története.

¹ 2008-ban ünnepeltük 98. születésnapját.

Az újkori, viszonylag fiatal², de a nagyobb vidéki városokkal vetekedő lakosság számú (közel százezres) lakóhelyünk 1950-ben XVIII. kerület néven egyesült Pestszentlőrinc városból és Pestszentimre nagyközségből. A főváros délkeleti szélén, a XVII. és a XXIII. kerület között, Kispesten túl, de még Vecsésen innen helyezkedik el településünk. Ha idegeneknek szeretnénk meghatározni helyzetét Budapest térképén, azt javasoljuk, hogy keresse az Üllői út végén, s minden esetben megemlítsük tájékozási pontként az itt működő Ferihegyi Repülőteret.

A XVIII. kerület felszíne kelet felé emelkedik (a gödöllői-dombság széleként), sőt bizonyos pontjairól még a Belváros és a Budai hegyvidék is látható. A felszín nem egyenletes lejtésű, több helyütt horpaszok, mélyedések találhatóak. Ezek egyikében ma horgásztó működik az Erzsébettelepen. A kerület legnagyobb kiterjedése mind észak-déli, mind kelet-nyugati irányban 8–8 km. Az Ós-Duna meder itt lerakott kavics, homok és agyag teraszainak kiaknázására a múlt században több kavicsbánya és téglagyár létesült. A kitermelés már megszűnt, bezártak a téglagyárak, sőt közülük a legnagyobb területén épül napjainkban a modern városközpont.

Az itt élők évszázadokon keresztül gazdálkodtak, az elmúlt száz évben kertészeteket, kiskerteket, díszkerteket hoztak létre és gondoztak a tápanyagban gazdag hordaléktalajon. Ma városunkban összesen 420 hektár területen négy nagyobb erdő van. Elsősorban akác, kisebb részben telepített erdei és fekete fenyves. Számos fasor, 101 hektár folyamatosan gondozott közpark, tér, zöldterület teszi széppé településünket.

A kerület 21, egymástól sokszor markánsan eltérő jellegű településből áll. A többségében kertvárosi, laza, általában csak a telkek, házak méretében eltérő családi házas elrendezés mellett a villatelepek és a nagy lakosság számú lakótelepek is jellemzőek településünkre. A hat lakótelep többsége 4–6 emeletes házakból áll, sok-sok zöldterülettel, de a tízemeletes, szalagházás elrendezésű Havanna-lakótelep a legnépesebb telepünk. Az utóbbi években több lakópark, társasház épült fel az egykori laktanyák, iparterületek helyén.

² Pestszentlőrinc 2010-ben fogja ünnepelni önálló települési múltjának századik évfordulóját, Pestszentimre pedig a nyolcvanadikat.

A XVIII. kerület egyetlen műemléke a Pestszentlőrinc (Szent Lőrinc puszta stb.) névadójának emelt Szent Lőrinc kápolna. (Gróf Grassalkovich Antal földbirtokos építtette barokk stílusban, majd a XIX. század első felében klasszicista stílusban átalakították.) A városban több, a kerület történetéhez, múltjához szorosan kötődő épület (villa, víztorony, vasútállomás, stb.) lelhető föl. Ezek megőrzését helyi védelemmel biztosítja az önkormányzat. Jelenleg mintegy negyven emlékmű, szobor és emléktábla díszíti a köztereket, középületeket. Élénk a művészeti, kulturális és közösségi élet: három művelődési központ, három könyvtár, a művészeti egyesület alkotóháza, a kerület múzeuma (a XVIII. kerületi Pedagógiai és Helytörténeti Gyűjtemény); számtalan (több mint 140) civil szervezet, valamint 28 óvoda, 21 általános iskola, két önálló alapfokú művészeti iskola, hat középiskola működik a kerületben. Pestszentlőrincen és Pestszentimrén nyolc katolikus, öt református, evangélikus, unitárius, izraelita, baptista, illetve még számos kisebb vallásfelekezet egyházközsége, temploma, imaháza található. A megfelelő szociális és egészségügyi ellátást szolgálják a folyamatosan fejlesztett szakrendelők, a kilenc bölcsőde, a gondozóházak és gondozási központok. Sportéletünket a két sportcsarnok, több uszoda, számos teniszpálya, a szabadidőközpont területén működő kerékpáros akadálypálya és műfüves sípálya határozza meg. A fentebb felsoroltakból is kitűnik, hogy bőven akad látnivaló. Településünk és lakói ezer szállal kötődnek Budapest más részeihez, számosan a főváros távoli pontjain dolgoznak, tanulnak. Sok az új beköltöző. Többen csak azt a szűkebb városrészt, telepet, sokszor csak néhány utcányi területet ismerik kicsit alaposabban, melyben laknak. Éppen azért különösen fontos a lakóhelyismeret oktatása, kiadványok készítése, és nem utolsósorban a helytörténeti séták szervezése. Így felkelhetjük az érdeklődést településünk egészségének múltja és jelene iránt, segíthetjük a múlt emlékeinek megőrzését, erősíthetjük a lokálpatriotizmust.

Elődeink már több mint ötven éve megkezdtek ezt a munkát. Az 1980-as évek elején Tomory Lajos, a Pedagógiai és Helytörténeti Gyűjtemény alapítója helytörténeti sétára, buszos városnézésre invitálta a kerületi tanács dolgozóit, s ez nagy sikert aratott. Az elmúlt, közel harminc évben egyre több iskolai osztály, felnőtt csoport járta hozzáértő kísérelével a kerületet. Nagy hagyományai vannak a buszos „sé-

tának”, mivel településünkön viszonylag nagyok a távolságok. Vezetést nemcsak a helytörténeti gyűjtemény munkatársai, hanem lelkes lokálpatrióták, helytörténészek és tanárok is vállalnak. A Kassa utcai Általános Iskola minden évben elvisz egy-egy évfolyamot buszos városnézésre. Gyalogos sétákat is szervezünk, elsősorban a szeptemberi Kulturális Örökség Napjai című programsorozat keretein belül. 2005-ben a Villatelepen, 2006-ban pedig a Bókay-telepen kereste fel egy-egy lelkes csoport – vezetésemmel – az érdekesebb épületeket, köztereket.

A szervezett sétákon kívül egyéni sétaútvonalak bejárásához is tudunk segítséget adni. Már 1986-ban megszületett a „Séták a XVIII. kerületben” című, ma is gyakran emlegetett és keresett kötet, melyen több generáció nőtt fel. A kiadványt a Hazafias Népfront XVIII. ker. Bizottsága Honismereti Szekciójának tagjai – nagyrészt a XVIII. kerületi Pedagógiai és Helytörténeti Gyűjtemény akkori munkatársai, valamint elkötelezett helytörténészek – dr. Magyar György, Pándy Tamás, dr. Téglás Tivadar, dr. Téglás Tivadarné, Tomory Lajos – írták, Tekes Sándorné és Szász János lektorálta. A tíz, térképes sétaírást nemcsak a számozott látnivalók rövid leírását, történetét, érdekességeit tartalmazza, hanem az egyes területek, telepek rövid történetét is. A kötetben kronológiai áttekintés és mutató segíti a könnyebb eligazodást. A pezsztentimrei fejezethez Pándy Tamás (a Széky Endre Történeti Társaság vezetője) az 1957-es – a bevezetőben említett – kiadványhoz hasonló fotóalbumot készített az általános iskolák számára.

Gyűjteményünk tervei között szerepel a több mint húszéves kiadvány megújítása. (Időközben sokat változott a kerület, a gyárak és üzemek többsége megszűnt, több közintézmény új épületbe költözött, egyes épületek funkciója megváltozott, sőt többet lebontottak.)

Az egyéni sétákhoz segítséget kaphatunk még a 2006-ban megjelent „Pestszentlőrinc századai és védett épületei” címet viselő, térképpel és színes épületfotókkal illusztrált Tájak–Korok–Múzeumok füzetből is, melyet dr. Schmidt Jánosné (a helytörténeti gyűjtemény nemrég nyugdíjba vonult vezetője) segítségével, és az önkormányzat anyagi támogatásával jelentetett meg a helyi tagcsoport. A biciklivel közlekedők számára interneten elérhető sétaútvonal leírásokat szeretnénk közzétenni, mivel nagyon sokan járják így kerületünket.

A Budapesti Honismereti Társaság meghívására tartott előadáson virtuális sétára hívtuk az érdeklődőket, méghozzá egy olyan fotósorozat segítségével, melyet a XVIII. kerületi Pedagógiai és Helytörténeti Gyűjtemény helytörténeti vetélkedőjére készítettek a kerületi általános iskolák felső tagozatosai. A válogatott fotóanyag nemcsak több hasonló „virtuális sétán” segítette településünk megismerését. A legjobb képekből vándorkiállítását készítettünk, melyet a XVIII. kerület számos pontján bemutatnak már. (Reméljük, hogy ez a fotóanyag ugyanolyan hasznos lesz a jövő kutatóinak, mint nekünk az 1957-es volt.)

Pestszentlőrinc–Pestszentimre nemcsak a főváros légi kapuja, de ide futnak be az ország dél-délkeleti részeiből a fő közutak és vasútvonalak is. A legendás Üllői út itt hagyja el Budapestet.

A hozzánk látogatóknak a kispesti Határ úti metróállomásnál érdemes kiszállnia. Mielőtt továbbutazna az 50-es villamossal – melynek elődje, a téglagyári vasút az 1880-as évek végétől szállította az utasokat – könnyen megtalálja Pest és Szent Lőrinc puszta közös határkövét a mai bevásárlóközpont előtt. Sajnos, az egykori határcsárda épületét a metró építése miatt már lebontották. Pestszentlőrinc és Pestszentimre területe a népvándorlás korában is lakott volt, 1332-ben, a gyáli határjárást rögzítő oklevélben említik először Szentlőrincet és a környező birtokokat, kisebb településeket. A középkori falu központja a mai Kispest területén, a Wekerle-telep helyén lehetett, itt 1909-ben megtalálták egy késő Árpád-kori, román stílusú templom romjait. A templom maradványaiból származó kő ma is látható a telep egyik házának falában. (A mai Kispest is az egykori Szentlőrinc puszta területén épült fel.)

Az 50-es villamossal érdemes egészen a pestszentlőrinci Kossuth térig utazni. Ez a kerület központja. A téren ma Budapest egyik legszebb parkja található, számos növényritkasággal, emlékművekkel, szobrokkal. A tér oldalán kezdődik a Gyöngyvirág utcai villasor, melynek legrégibbi épületeit gróf Lónyay Menyhért pénzügyminiszter építtette az 1880-as években. Az egykori tölgyerdő villáinak lakói a magyar politikai és tudományos élet vezető személyiségei voltak: báró Eötvös Loránd politikus-fizikus, aki itt kezdte meg híres szabadtéri torziós inga kísérleteit; Puskás Tivadar, a telefonhírmondó és a telefonközpont feltalálója; Margó Tivadar, az örökléstan kutató-biológusa.

A parkon kívül, a tér szélén és a környező utcákban számos jellegzetes középület található: templomok, középiskolák, a hatemeletes szakorvosi rendelő, a főkönyvtár, a zeneiskola és kicsit távolabb a polgármesteri hivatal épülete. A Szent Lőrinc sétányon (mely az egykori téglagyár egy részén halad keresztül) kifelé sétálva az elmúlt évtizedben épült emeletes lakóházak között hamar elérjük a piac modern épületegyüttesét. A nyüzsgő, eleven vásárcsarnokon áthaladva újra kijuthatunk az Üllői út szélére a legendás Szarvas csárda térnél., Sajnos magát a csárdát már az 1930-as években lebontották. A téren mindenképpen érdemes beülni a patinás Zila kávéházba (cukrászda és étterem is egyben), mely kiváló süteményei és fagylaltja mellett arról is híres, hogy épületét 1902-ben Szemere Miklós országgyűlési képviselő, istállótulajdonos lövőháznak és céllövőpályának építtette. Ma elegánsan felújítva és Szemere emlékének tisztelettel adózva várja a látogatókat.

A Szarvas csárda téren több útirányt is választhat a látogató. Villamossal egészen a Béke térig juthat az elmúlt száz évben épült házak és középületek között, vagy választhat a busz-útvonalakból. Ha Pestszentimre felé tart, akkor a busz elhalad a katolikus templom és az Országos Meteorológiai Szolgálat Központi Előrejelző Intézete, a Központi Légtérfizikai Intézet, népszerűbb nevén a „Meteorológia” mellett, hogy a Péterhalmi erdőn keresztül eljusson Pestszentimre központjába. Ez a településrész az 1930-as évek elejére vívta ki az önálló községi rangot, érdemes egy sétát tenni központjában. A Szarvas csárda térről egy másik buszvonalat választva eljuthatunk a műemlék Szent Lőrinc kápolnáig, mely az egykori majorság emlékét is őrzi. A XVII. század végén már pusztaként említett Szent Lőrinc a török kiűzése után I. Grassalkovich Antal tulajdonába került. Grassalkovich birtokai a gödöllői központtól egészen a Soroksári-Dunáig ölelték körbe Pest városát. Szent Lőrinc pusztán majorsági központot alakítottak ki az 1762 körül épített, ma is látható kápolna mellett. Sajnos a majorsági központot és a földszintes udvarházat (kastélyt) a XX. század második felében lebontották.

A kápolna közelében terül el a Bókay-kert, itt a szabadtéri színpad, a tenisz és egyéb sportpályák, az uszoda mellett biciklis akadálypálya és műfüves sípálya is található. Dr. Bókay Árpád orvosprofesszor nem-

csak a szabadidőközpont, hanem iskola, sőt telep névadója is, akinek nagy szerepe volt a modern település megalapozásában az 1900-as évek elején.

Ha viszont a Szarvas csárda téren a reptéri buszt választja a látogató, érdemes leszállnia a Ferihegyi Repülőtér első felvételi épületénél, melyet alig néhány éve újítottak fel. A negyvenes években tervezett épület különlegessége, hogy felülről repülőgépet ábrázol. Ferihegy névadója, Mayerffy Xavér Ferenc a XIX. század elején vette bérbe Szent Lőrinc és a későbbi Pestszentimre helyén lévő Péteri pusztát. A pesti polgár lőrinci szőlészete, méhészete, tehenészete komoly hírnévnek örvendett. Egykori szőlőskertjét nevezték Ferihegynek.

A felvételi épülettel szemben, a szemeretelepi megállóban vasútra szállva visszatérhetünk Budapest központjába. Búcsúzóul vessünk egy pillantást a vasútvonal építésének idejéből, az 1800-as évek közepéről származó pestszentlőrinci állomás épületére, ez lesz Budapest felé a következő megálló. Az egykori ipartelepek helyét az állomással átellenben ma már csak egy kisebb víztorony és az egykori, ma üzletközpontként használt gyárépületek jelzik.

A Kossuth tér 1941 után
(Képeslap, XVIII. kerületi Pedagógiai és Helytörténeti Gyűjtemény)